

bilimname XLIV, 2021/1, 491-519
Geliş Tarihi: 21.12.2020, Kabul Tarihi: 06.02.2021, Yayın Tarihi: 30.04.2021
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.844242>

ABBÂSÎ HALÎFESİ MU'TASIM-BİLLÂH DÖNEMİNDE (218-227/833-842) SARAYDAKİ BİLİMSEL FAALİYETLER

 Samet ŞENEL^a

 Levent ÖZTÜRK^b

Öz

İlk İslâm fetihleriyle beraber Müslümanlar geniş bir coğrafyayı hâkimiyeti altına almış ve bu coğrafyada yer alan antik dünyanın öğrenim merkezlerinin de sahipleri olmuşlardır. Bu eğitim merkezlerinde ilk dört halife (11-41/632-661) ve Emevîler döneminde (41-132/661-750) ilmî faaliyetler artmaya başlamış, Abbâsîler dönemindeyse (132-656/750-1258) bilimsel faaliyetler hız kazanmış, çeviri ve telif çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürülmüştür. Mansûr (136-158/754-775) ve torunu Hârûnürreşîd'in halifeliği (170-193/786-809) döneminde sarayda bilimsel faaliyetlere ilgi yoğunluk kazanmış, Me'mûn dönemiyle de (198-218/813-833) zirveye ulaşmıştır. Çeviri ve telif faaliyetleri özellikle Me'mûn dönemiyle beraber geniş kesimlere erişmiştir. Onun vefatından sonra halife olan Mu'tasım'ın (218-227/833-842) bu faaliyeti ne şekilde etkilediği meselesi modern literatürde yeterince incelenmemiştir. Çalışmamızda Mu'tasım döneminde saraydaki bilimsel faaliyetin, Hârûnürreşîd ve Me'mûn dönemindeki gibi halife tarafından desteklenip desteklenmediği sorunu araştırılmıştır. Bu dönemde çeviri faaliyeti için önemli bir mesele olan Ammûriye'nin fethi ve burada ele geçirilen eserlerin kimler tarafından çevrildiği hususu da aydınlatılmaya çalışılmıştır. Mu'tasım döneminde saraydaki bilimsel faaliyetlerin hangi gruplar tarafından desteklendiği sorunu araştırılmış, bu grupların ne tür bilimsel faaliyetlere önderlik ettikleri izah edilmiştir. Son olarak Hârûnürreşîd ve Me'mûn döneminde saray içerisinde bilimsel faaliyetler hususunda önemli bir kurum addedilen Beytülhikme'nin mevcut olup olmadığı hususu tavsiz edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Abbâsîler, Mu'tasım, Tercüme Faaliyetleri, Beytülhikme..

^a Doktora Öğr., Sakarya Üniversitesi, senelsmt@gmail.com

^b Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, leventozturk@outlook.com

SCIENTIFIC ACTIVITIES IN THE PALACE DURING THE 'ABBĀSĪD CALIPHATE AL-MU'TAŞĪM BĪ'LLĀH (218-227/833-842)

Muslims with first conquests became heirs of vast geography and learning centers. These centers registered an increased learning activity from the four rightly guided caliphs (11-41/632-661) and the Umayyads (41-132/661-750) government. With the emergence of the Abbāsīd (132-656/750-1258) this scientific activity gained momentum. The reign of al-Manşūr (136-158/754-775) and Hārūn al-Rashīd (170-193/786-809) marks the period of 'Abbāsīd palaces rising interest in ancient scientific studies. While al-Ma'mūn (198-218/813-833) period can be signified as a period when this awakening interest reached its zenith. The translation and copyright activities reached a wide range of audiences in al-Ma'mūn period. However, the question of how al-Mu'taşīm (218-227/833-842) developed the study on the ancient scientific activities is a bone of contention. This study probe the scientific activities of al-Mu'taşīm which is not adequately examined. His support for the scientific study will be surveyed vis-a-vis Hārūn al-Rashīd and al-Ma'mūn supports. The vital conquest of 'Ammūriya, the materials confiscated, and its translation will be explained. Equally, the patrons of the scientific activities in the al-Mu'taşīm's palace and the kind of scientific activities they supported is enlightened. Finally, existence of Bayt al-Ĥikma, an indispensable institution in the accomplishment of scientific activities in this period will be clarified.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Hız. Muhammed'in vefatından sonra başlayan Hulefâ-yi Râşidîn döneminde (11-41/632-661) Bizans (330-1453) ve Sâsânî İmparatorluğu (226-651) dünyanın iki merkezî gücüydü. Müslümanlar İslâm'ın yayılması için bu iki devletle savaşa girişmiş, Bizans'ın önemli merkezlerini kendi topraklarına katıp, Sâsânîler'i tarihten silmiştir. Her iki devletten elde edilen topraklar neticesinde antik dünyanın önemli öğrenim merkezleri Müslümanların eline geçmiştir. Dört halife devrinden sonra Emevîler dönemine (41-132/661-750) geçilmiş ve her iki dönemde de bu eğitim merkezlerinin ilmî faaliyetlerine dokunulmamıştır. Emevî halifeleri tarafından onlardan istifade edilmeye çalışılmış ve yeri geldiğinde bu kurumlarda eğitim görmüş kişilerden, çeviri ve bilimsel çalışmalarda yararlanılmıştır.¹ Bir ihtilal neticesinde saltanatı ele geçiren Abbâsîler (132-

¹ Daha geniş bilgi için bk. Samet Şenel, *Emevîler Döneminde Çeviri Faaliyetleri (661-750)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

656/750-1258) hem ilmî faaliyetleri devam ettirmiş hem de çeviri faaliyetlerini destekleyerek başkent olarak kurdukları Bağdat'ı Orta Çağ'ın ilim merkezi haline getirmişlerdir.²

Abbâsîler'de çeviri faaliyetleri, Mansûr dönemiyle (136-158/754-775) başlamış, Hârûnürreşîd (198-218/813-833) ve Me'mûn (198-218/813-833) dönemlerinde zirveye ulaşmıştır. Me'mûn'un halifeliğinde bilimsel faaliyetler kurumsallaşmış geniş kesimlere erişmiş, bu duruma binaen yönetici kesimin hemen hemen bütün kademelerinde münevver simalar ortaya çıkmıştır.³ Böyle bir yapının Me'mûn'dan sonra özellikle de kendisinin vefatının akabinde halife olan Mu'tasım döneminde (218-227/833-842) sarayla nasıl bir irtibat sağladığı, antik bilimlerin çevrilmesi ve alımlanması hususu temel alındığında nasıl bir ivme kazandığı meseleleri modern literatürdeki çalışmalarda göz ardı edilmiştir. Mu'tasım dönemini merkeze alarak saray ve çevresinin antik ilimlerin intikalinde oynadığı rol ve bu ilimlerin alımlanması hususu üzerine kısmen bilgiler bulunsa da ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirilmemiştir. Zira bu dönemde genellikle mihne siyasetine, başkent Sâmerâ'ya intikaline, Türklerin siyasetteki rolüne, fetihler gibi siyasî olaylara yoğunlaşmış, ayrıca Mu'tasım'ın kişiliğine ve mimarî yapıya ilgi gösterilmiştir.⁴

² Daha geniş bilgi için bk. Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, çev. Lütfü Şimşek (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015).

³ Gutas, *Yunanca Düşünce*, 124.

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, *Mu'tasım Döneminde Abbâsî İmparatorluğu (833-842)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1965); Paul G. Forand, *The Development of Military Slavery Under the Abbasid Caliphs of the Ninth Century A. D. (Third Century A. H.), With Special Reference to the Reigns of Mu'tasim and Mu'tadid* (New Jersey: Princeton Üniversitesi, Doktora Tezi, 1961); Osman Sid Ahmed İsmail, *The Reign of Mu'tasim (218-227/833-842)* (Londra: Londra Üniversitesi, Doktora Tezi, 1963); Osman Sid'in Doktora tezinin yayımlanmış hali için bk. Osman Sayyid Ahmed İsmail, *Prelude to the Generals: A Study of Some Aspects of the Reign of the Eighth Abbasid Caliph Al-Mu'tasim Billah (218-227 AH-833-842 AD)* (United Kingdom: Ithaca Press, 2001); Labid İbrahim Ahmad, *The Role of the Turks in Iraq During the Caliphate of Mu'tasim, 218-227 (833-842)* (Manchester: Manchester Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, Doktora Tezi, 1965); Tâhir Muzaffer al-'Amîd, *The 'Abbâsîd Architecture of Sâmerâ in The Reign of Both Al-Mu'tasim and al-Mutawakkil* (Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, Doktora Tezi, 1968); Ghada Jayyusi-Lehn, *The Life And Career Of The Caliph al-Mu'tasim (218-227/833-842): A Problem in Historiography* (Kanada: Toronto Üniversitesi, Yakın ve Orta Doğu Medeniyetleri Bölümü, Doktora Tezi, 2007); Ziyâd Z'al Ali Ezvîb, *Hilâfetü'l-Mu'tasimü'l-Abbâsî ve el-Tesaddâ li'l-Müşkilâti'd-Dahiliyye (218-227/833-842)* (Filistin: Hebron Üniversitesi, Külliyyetü'd-Dırâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans, 2013); Elif Taşkan Demiroğlu, *Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh ve Dönemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019). H. Viollet, "Le Palais d'al-Mu'tasim, fils d'Haroun-al-Raschid, a Samarra et de quelques monuments arabes peu connus de la Mesopotamie", *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 53/5 (1909),

Dolayısıyla ele alınan bu çalışmanın maksadı Mu'tasım dönemi saray ve saray çevresinin antik bilimlerin çevrilmesinde oynadığı rolü ortaya koymaktır. Bunun yanında saray ile irtibatı bulunan ve yöneticiler için tıp ve felsefe başta olmak üzere rasyonel bilimlerin diğer alanlarında eser kaleme alan kişileri de incelemektir. Bu minvalde inceleme, bilimsel faaliyetin saraydaki destekçileri, saray ve çevresine ithaf edilen eserler olarak iki başlık altında tasnif edilecektir.

A. Bilimsel Faaliyetin Saraydaki Destekçileri

Abbasî Devleti'nin mutlak yöneticisi olan halife kuşkusuz bu faaliyetlere destekte bulunması beklenen kişidir. Bu yüzden öncelikle Halife Mu'tasım'ın hayatı ele alındıktan sonra ilmî tutumuna değinilerek bilimsel

370-375; H. Viollet, "Description du palais de al-Moutasim Fils d'Haroun-al-Raschid a Samarra et de quelques monuments arabes peu connus de la Mesopotamie", *Mémoires Presentes par Divers Savants a l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres* 12 (1909), 567-594; Holger Winkelmann-Liebert, "Die mihna im Kalifat al-Mu'tasim." *Der Islam* 80 (2003), 224-83; Khalid Khalil Hamudi, "Qasr al-Khalifa al-Mu'tasim fi Samarra" *Sumer* 38 (1982), 168-205; Saleh al-Hamameh, "The Uprising of the Peasants in Palestine in the Days of Al-Mu'tasim (227 AH, 842 AD)" *Hamdard Islamicus* 15 (1992), 43-57; Naji al-Asil, "Medfnetü'l-Mu'tasim 'alâ al-Kâtûl: İstikşaf ve İstintac", *Sumer* 3 (1947), 160-170; Tâhir Muzaffer al-'Amid, "Mawzi' Samarra veTaharriyat al-Mu'tasim", *Sumer* 30 (1974), 171-202; Abdüllah Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (2017), 413-441; Muhittin Kapanşahin, "Mu'tasım Dönemi İsyancıları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2007), 341-367; Zekeriya Kitapçı, "Büyük Türk Hakanı Kudretli Abbasi Halifesi el-Mutasım, Türklerin Tarihi Orta Doğu Misyonu ve Türkiye'nin Müktesep Hak Meselesi", *Yeni Türkiye* 23/95 (2017), 482-503; Hakkı Dursun Yıldız, "Mu'tasım'ın Halife Olmasında Türklerin Rolü", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 19-29; Mehmet Nadir Özdemir, "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 211-230; David Ayalon, "The Military Reforms of Caliph al-Mu'tasim: Their Background and Consequences", *Islam and the Abode of War: Military Slaves and Islamic Adversaries* (London: Variorum, 1994) 1-39; Alastair Northedge, "Askar al-Mu'tasım: the Central City of Samarra", *Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie*, Julia Gonnella vd. (Wiesbaden: Reichert Verlag, 2014) 4/38-62; Tayeb el-Hibri, "Tabari's Biography of al-Mu'tasim The Literary Use of a Military Career", *Islam-Zeitschrift für Geschichte und Kultur Des Islamischen Orients* 86/2 (2011), 187-236; J.B. Bury, "Mutasim's March through Cappadocia in A.D. 838", *The Journal of Hellenic Studies* 29/1 (1909), 120-129; Osman Sayyid Ahmed İsmail, "Mu'tasim and the Turks", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29/1 (1966), 12-24; J.A. Nawas, "All in the family? Al-Mu'tasim's succession to the caliphate as denouement to the lifelong feud between al-Ma'mun and his 'Abbasid family", *Oriens* 38/1-2 (2010), 77-88; Ghada Jayyusi-Lehn, "The Caliphate of al-Mu'tasim: Succession or Capture?" *Abbâsid Studies II: Occasional Papers of the School of 'Abbasid Studies Leuven*, ed. John Nawas (Leuven-Paris: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2010) 107-118; Etienne de la Vaissière, "Al-Mu'tasım et l'Ayâdgâr i Jâmâspîg", *Studia Iranica* 48/1 (2019), 113-119; Erman Şan, "Mu'tasım-Billâh'ın 223/838 Yılındaki Asia Minor Seferi'nin Hedefi: "Küçük Costantinopolis", *Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* 8 (2020), 547-561.

faaliyetlere ne kadar ivme kazandırdığı irdelenecektir. Mu'tasım-Billâh Muhammed b. Hârûnürreşîd b. Muhammed el-Mehdî, babası Hârûnürreşîd'in (ö. 193/809) on iki erkek çocuğundan biri olarak 18 Şaban 180 (18 Ekim 796) yılında dünyaya geldi.⁵ Çocukluk döneminde ilimle meşgul olmak istemedi. Hatta kaynaklar onu, okuması ve yazması zayıf bir kimse olarak tanımlamaktadır.⁶ Mu'tasım, kardeşleri Emîn (ö. 198/813) ve Me'mûn (ö. 218/833) dönemindeki siyasî faaliyetlerde oldukça kısıtlı bir rol oynadı. Nitekim onların kendi aralarındaki siyasî çekişmede de herhangi bir tarafı desteklemeyerek Bağdat'ta ailesinin yanında bulunmayı tercih etti. Bir devlet görevi olarak ilk defa, Me'mûn döneminde hac emirliği vazifesini aldı. Bu vazifenin ardından Me'mûn'un verdiği siyasî görevleri yerine getirip, yine onunla bulunduğu bir sefer esnasında Me'mûn'un ölümü üzerine halife ilan edildi (218/833).⁷

Bu kısa anlatıdan sonra halife Mu'tasım'ın devleti yönetirken okuma ve yazmaya karşı kayıtlara geçmiş olan hoşnutsuzluğunun ağabeyi Me'mûn zamanındaki bilimsel faaliyetlerin devamını nasıl etkilediği meselesi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Bu noktada Arapların ilk filozofu addedilen Kindî'ye (ö. 252/866) duyduğu saygı ve oğlu Ahmed'i (ö. ?) eğitmesi için onu görevlendirmesi⁸ her ne kadar bireysel olarak çocukluğundan itibaren ilme alakasız gibi dursa da çevresinde yer alan

⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî Taberî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk ve sılatu târîh et-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387), 8/360; Doğum tarihi hakkında h. 179 ile 180 tarihleri zikredilmektedir. Bk. Taberî, *Târîh*, 9/119.

⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2002), 4/548; Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ-Mustafâ Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 11/27. Modern araştırmacılardan Hugh Kennedy, Emevî ve Abbâsî halifelerinin okuryazar olduğuna fakat Mu'tasım'ın mektuplarda sıkıntı çektiğine işaret etmektedir. Bk. Hugh Kennedy, *Hilâfet*, çev. M. Murtaza Özeren (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019) 106; Aynı şekilde Ziyâd Z'al Ali de onu okuması, yazması ve ilmi zayıf bir kimse olarak nitelemektedir. Bk. Ziyâd Z'al Ali Ezvîb, *Hilâfetü'l-Mu'tasımü'l-Abbâsî*, 15-16. Hatice Uluşık, onun okuma ve yazmasının zayıf olsa da ümmî olmadığını ifade eder. Ayrıca Uluşık, İbnü'l-Cevzî'ye atıfta bulunarak Mu'tasım'ın kardeşi Me'mûn'a nazaran ilme ve edebiyata ilgisiz olduğunu belirtir. Bk. Hatice Uluşık, "İlk Dönem Abbâsî Velihtları ve Eğitimcileri", *İSTEM* 17/33 (2019), 206-207.

⁷ Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk Ya'kûbî, *Târîh* (Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1384/1964), 3/204-205; Taberî, *Târîh*, 8/667; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 10/121, 235.

⁸ Ebû Süleymân Muhammed b. Tâhir b. Behrâm es-Sicistânî el-Mantıkî Sicistânî, *Sivânü'l-Hikme*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Paris: Dâru Byblion, 2004), 282; Mahmut Kaya, "Kindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/41-58; Gerhard Endress, "The Circle of Al-Kindî: Early Arabic Translations from the Greek and the Rise of Islamic Philosophy", *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Hellenism*, ed. Gerhard Endress - Remle Kruk (Leiden: Research School CNWS, 1997), 46.

entelektüel kesime bigâne kalmadığını göstermektedir. Kindî'den tıp, felsefe, astronomi ve savaş aletleri gibi alanlarda kitap telif etmesini istemesi de bunu göstermektedir.⁹ Bunu ortaya çıkaran bir diğer veri de kendisi okuma ve yazma hususunda zayıf biri olmasına karşın şaşkıncu bir biçimde simya alanıyla ilgilenmesi ve Hermes'e atfedilen *Thesaurus Alexandri* adlı eserin Grekçe ve Latince'den Arapçaya çevrilmesini istemesidir. *Thesaurus*'un halife tarafından ne amaçla çevrildiği bilinmese de metnin tılsım ve âb-ı hayat üzerine kaleme alındığına işaret edilmiştir. Ayrıca eserin giriş ve sonuç kısımlarına muhtemelen sonradan eklenmiş olan Aristo'nun Büyük İskender'e ait hitapları bulunmaktadır.¹⁰

Mu'tasım'ın bu tercüme ve telif çalışmalarına verdiği destekte Me'mûn döneminden farklı olarak geri planda tuttuğu bir alan var mıydı? Bu noktada Hatip el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Mu'tasım'ın kendisinden önceki halifelere nazaran kehanete dayalı astrolojik faaliyetlere itibar etmediğini düşündürecek bir nakilde bulunmaktadır. Bağdâdî anlatısında Ammûriye'yi fethetmeye giderken çevresindeki müneccimlerin halifeye, savaşa gitmek için uygun bir vakit olmadığını söylediklerini ve fakat halifenin onların bu sözüne itibar etmeyip, savaşa çıkarak galip bir şekilde döndüğünü ayrıca onları azarladığını aktarmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere kendisinin müneccimlere güvenmediği dikkat çekmektedir.¹¹ Bu güvensizlikten olsa gerek, sarayda astrolojiye dair çalışmaların kısıtlı olduğu görülmektedir.¹² Ayrıca dikkat çeken bir diğer husus da Me'mûn'un halifelğinde yoğun bir

⁹ Richard Walzer, *Greek into Arabic -Essays on Islamic Philosophy-* (Cambridge: Harvard University Press, 1962), 177; Robert G. Hoyland-Brian Gilmour, *Medieval Islamic Swords and Sword-making: Kindî's Treatise 'On Swords and Their Kinds'* (Cambridge: Gibb Memorial Trust, 2012).

¹⁰ Hayrettin Yücesoy, *Ortaçağ İslâm'ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti*, çev. Ahmet Demirhan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 199; Richard Stoneman, "Alexander the Great in the Arabic Tradition", *The Ancient Novel and Beyond*, ed. Stelios Panayotakis vd. (Leiden: E. J. Brill, 2003), 15-16.

¹¹ Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kavl fî İlmi'n-Nucûm*, nşr. Yusuf b. Muhammed es-Sa'îd (Riyad: Dâru Atlas, 1420/1999), 200; İlyas Çelebi, "Yıldızname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/546.

¹² Richard Walzer, Carl Brockelmann'ı kaynak göstererek Mu'tasım'ın talebiyle Kindî'nin astronomiye dair bir eser kaleme alıp risalenin günümüzde mevcut olduğunu zikreder. Bk. Walzer, *Greek into Arabic*, 177; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur -Supplementband-* (Leiden: Brill 1937-1942), 1/314 Mahmut Kaya da Kindî'nin *Felsefi Risaleler* çevirisinde onun eserlerini tanıtırken bu risaleyi mesafelerin uzaklıklarının hesaplanması üzerine ele alındığına dair bir çeviride bulunur ve risaleyi "Boyutlar ve Mesafeler" başlığında tanıttığı kitaplar kısmında ele alır. Bk. Kindî, *Felsefi Risaleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 92.

şekilde gerçekleştirilmiş olan astronomi ve astroloji ile ilgili faaliyetlerin¹³ Mu'tasım'ın astronomi ile ilgili çalışmalarına itibar ettiği Kindî'nin eserleri¹⁴ dışında herhangi bir canlılık göstermemesidir.

Mu'tasım'ın tercümeyle duyduğu ilgi veya tercümelere ait kitapları nereden getirttiği veyâhut nasıl elde ettiği meselesi merak konusudur. Bu konuda Mu'tasım döneminde Ankara ve Ammûriyye'nin¹⁵ ele geçirilip buradan elde edilen eserlerin çevrilmesine dair bir görüş mevzubahistir. Ancak buna rağmen daha önce Hârûnürreşîd zamanında bu işin gerçekleştirildiği de ileri sürülmektedir.¹⁶ Bunun temel sebebi bu sahada kaleme alınan ilk tabakât eserlerinden biri olan İbn Cülcül'ün (ö. 384/994 [?]) yanlış naklinden iktibasta bulunan diğer tabakât yazarlarının da Ammûriyye'nin Hârûnürreşîd tarafından fethedildiğini aktarmasıdır.¹⁷

¹³ Me'mûn'un halifeliği döneminde sarayda gerçekleştirilen astronomi ile ilgili faaliyetler için Bk. Fuat, Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, çev. Abdurrahman Aliy (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2008), 1/10-11, 2/5-6.

¹⁴ Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *Kitâbü'l-fihrist*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation Yayınları, 2009), 3/216; Peter Adamson, *al-Kindî* (New York: Oxford University Press, 2007), 10, 196-197; Kindî'nin astronomi ve astroloji alanında telif etmiş olduğu eserler. Bk. Kindî, *Felsefî Risâleler*, 86-93.

¹⁵ İç Batı Anadolu'da İstanbul'dan Çukurova'ya giden eski Bizans askerî yolu üzerinde Afyon yakınlarında günümüze harabeleri gelmiş olan eski bir şehir ve kaledir. Bk. DİA, "Ammûriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/79.

¹⁶ Max Meyerhof, "On the Transmission of Greek and Indian Science to the Arabs", *Islamic Culture* 11 (1937), 25; Mustafa Demirci, *Beytül-Hikme -Kuruluşu, İşleyişi ve etkileri-* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 60-62, 71-72, 272.

¹⁷ İbn Cülcül (ö. 384/994 [?]), Yuhannâ b. Mâseveyh'i (ö. 243/857) ele aldığı başlıkta, Hârûnürreşîd'in ona Bizans toprakları, Ankara ve Ammûriyye'nin fetihlerinden elde edilen eski tıp eserlerinin tercüme ettirdiğini ve onun Hârûnürreşîd'den Mütevekil (ö. 247/861) dönemine kadar halifelere hizmet ettiğini zikreder. Bk. Ebû Dâvûd Süleyman b. Hassân İbn Cülcül el-Endelûsî, *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hükemâ*, nşr. Fuâd Seyyid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 65-66.

Nedîm (ö. 385/995 [?]) ise *Fihrist*'te onun değerli bir tabip olduğunu ve Me'mûn döneminden Mütevekil dönemine kadar sarayda bulunduğunu aktarmaktadır. Bir başka aktarımda ise onun Me'mûn döneminde, kadîm eserlerin temini için Bizans topraklarına gönderilen bir heyetin içerisinde bulunabileceğini ifade etmektedir. Bk. Nedîm, *Fihrist*, 3/142, 294-295.

Sâid el-Endelûsî (ö. 462/1070) *Tabakâtü'l-Ümem*'inde Hârûnürreşîd'in tabiplik görevini yaptığını ve Mütevekil dönemine kadar bu işi sürdürdüğünü zikredip, Hârûnürreşîd için Ankara ve Bizans'ta fethedilen bölgelerde ele geçirilen eski eserleri çevirdiğini ve eser telif ettiğini nakletmektedir. Bk. Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdurrahman Sâid el-Endelûsî, *Kitâbü't-tabakâti'l-ümem*, nşr. Luvîs Şeyho (Louis Cheikho) (Beyrut: Matbaatü'l-Kâtûlikîyye, 1912), 36.

Kıfî (ö. 646/1248) *İhbârü'l-Ulemâ*'da Yuhannâ ile ilgili onun kardeşi Mihail b. Mâseveyh'in ele alındığı başlıkta babaları Mâseveyh hakkında bilgi sunmaktadır. Burada onun babasının herhangi bir dilde okuma seviyesinde becerisinin olmadığı fakat tıbbî konularda deneyim ve tecrübe yoluyla maharetli bir kimse olduğu zikredilir. Akabinde

Ancak ilk döneme dair genel tarih kitapları incelendiği zaman bu bölgenin Mu'tasım tarafından fethedildiği anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu yanlış anlamının

babasının Cündişapur'da çalışırken Dâvûd b. Serabyûn'un (ö. 235-236/850 [?]) cariyesine âşık olup onunla evlendiği ve bu evlilikten Yuhannâ ve Mihâil'in dünyaya geldiğine dair bilgi aktarılmaktadır. Kiftî, Yuhannâ b. Mâseveyh başlığını geniş bir şekilde ele almaktadır. Çalışmanın dışına çıkılmaması için konu çerçevesindeki bilgiler aktarılacaktır. Bu minvalde Yuhannâ'nın Hârûnürreşîd döneminde Süryani ve Hristiyan olduğu ve Hârûnürreşîd'in kendisine Ankara, Ammûriye ve diğer Bizans topraklarında fethedilen bölgelerden ele geçirilen eski tıp kitaplarının çevirisiyle görevlendirildiği zikredilir. Akabinde Yuhannâ'nın tercüme hususunda güvenilir bir kimse olduğu ve Hârûnürreşîd'den Mütevekkil dönemine kadar ki halifelerin hizmetinde bulunduğu belirtilir. Bk. Ebû'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yusuf el-Kiftî, *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*, nşr. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/280; 2/439; 2/508-519.

Son olarak İbn Ebû Üsaybia (ö. 668/1269) *Uyûnu'l-Enbâ* adlı eserinde Kiftî gibi Yuhannâ hakkında oldukça fazla bilgi sunmaktadır. Burada da konu çerçevesindeki bilgiler aktarılmaktadır. O, Yuhannâ'nın babasını ele aldığı kısımda İshak b. Ali er-Ruhâvî'nin *Kitâbü Edebi't-Tabîb* adlı eserindeki İsâ b. Mâse'den bir nakille, Fazl b. Rebî'nin Hârûnürreşîd'in veziriyken hastalanıp tedavi edildiği bir sırada Yuhannâ'nın çocuk olduğuna dair bir nakilde bulunur. Akabinde Yuhannâ'yı zikrettiği başlıkta onun zeki, maharetli ve tıp sahasında önde gelen bir sima olduğunu vurgulayıp, kendisinin bu sahada oldukça fazla gelir elde ettiğini belirtir. Sonrasında Süleyman b. Hasan'ın (İbn Cülcül) rivayetini aktararak, onun Hârûnürreşîd'e Müslümanların fethettiği Ammûriye, Ankara ve diğer Bizans topraklarından elde edilen eski eserlerin tercümesini yaptığını zikreder. Sonrasında onun ilmî meclisler düzenleyip burada mantık ve Galen'in kitaplarını okuttuğunu belirtir. Bk. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*, thk. Nizâr Ridâ (Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 242-243, 246-255. Tabakât literatüründe ilk olarak İbn Cülcül'den aktarılıp sonrasında bu rivayet, İbn Cülcül'ün ismi zikredilsin veya edilmesin onun naklini sunan diğer yazarlar da Ammûriye'nin Hârûnürreşîd döneminde fethedilip buradan ele geçirilen eserlerin Yuhannâ tarafından çevrildiğini nakletmektedir. İbn Cülcül'ün ismini zikretmese de onu kaynak olarak kullananlar: Saîd el-Endelüsî'nin kaynakları için bk. Emrullah Bulut, "Kadîm Dünyadan Endülüs'e Bir Bilim ve Kültür Tarihi Klasiği: Tabakâtü'l-ümem", *Felsefe Tıp ve Tarih -Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme-*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik, 2014), 122; Kiftî'nin kaynakları için bk. Kübra Şenel, "Felsefe-Bilim Tarihi Açısından İbnü'l-Kiftî'nin İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ'sı" *Felsefe Tıp ve Tarih -Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme-*, ed. Mustakim Arıcı (İstanbul: Klasik, 2014), 224.

¹⁸ Genel tarih kitaplarından bahsetmemizin nedeni bize Ammûriye'nin fethinin hangi dönemde gerçekleştiğini aktarmasıdır. Bu minvalde gençliği Hârûnürreşîd dönemine rastlayan, Mu'tasım'ın halifeliği zamanında da yaşayan ve mezkûr konuda bilgi sunan ilk tarihçi Halife b. Hayyât'tır (ö. 240/854-55). Akabinde kronolojik bir biçimde İbn Kuteybe (ö.276/890), Belâzürî (ö. 279/893), Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra) Ammûriye'nin fethine dair aktarımlarda bulunmuştur. Bu nakillerin ortak noktasında Hârûnürreşîd'in gençliğinde burayı alması veya onun döneminde Ammûriye'nin fethine dair bir bilgi sunulmazken, 223 (837-838) yılı olaylarında buranın Mu'tasım tarafından fethedildiği zikredilmektedir. Bk. Ebû Amr Halife b. Hayyât el-Ufurî Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât* nşr. Ekrem Dîyâ el-Umerî (Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Müessesetü'r-Risâle, 1397/1977), 477; Ebû Muhammed Abdüllâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî ibn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, nşr. Servet 'Ukkâşe (Mısır: Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1413/1992), 392; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut:

farkına varan Dimitri Gutas mezkûr bölgenin Mu'tasım tarafından fethedildiğini vurgulamış ve buradan elde edilen eserlerin onun halifeliğinde çevrildiğini zikretmiştir.¹⁹ Gutas, bu fetihler ve neticesinde elde edilen eserlerin çevrilmesinde Hârûnürreşîd'in ön plana çıkmasını kadîm ilimlerin himayesi hususunda oğlu Mu'tasım'dan daha ünlü bir kimse olmasına bağlamaktadır.²⁰ Fakat bunun temel sebebini Mu'tasım'ın okuma ve yazmaya ilgisiz bir kimse olmasıyla ilişkilendirmek daha münasip gözükmektedir.

Ammûriye'nin Mu'tasım döneminde fethedildiğine değindikten sonra burada karşımıza çıkan bir diğer mesele de eserlerin kimin tarafından çevrildiği ve bu tercüme faaliyetine kimin önderlik ettiği. Tabakât literatüründe buradan getirilen eserlerin Hârûnürreşîd'in emriyle Yuhannâ b. Mâseveyh (ö. 243/857) tarafından çevrildiği aktarılmaktadır. Hâlbuki İbn Ebû Üsaybia'daki (ö. 668/1269) bilgiler bunun aksini söylemektedir. Zira o, Hârûnürreşîd'in vezirlik görevini gerçekleştiren Fazl b. Rebî'in (ö. 208/823-24) bir rahatsızlık geçirdiğinden ve onun bu hastalığının tedavisi gerçekleştirildiği esnada Yuhannâ'nın çocuk yaşta olduğundan bahseder.²¹ Bu noktada Fazl'ın 187 (803) yılında halife tarafından vezirlik görevine getirilmesi,²² Yuhannâ'nın Hârûnürreşîd döneminde çocuk yaşta olduğunu ortaya koymaktadır.²³ Hârûnürreşîd'in halifeliğinin sonlarına doğru daha çocuk yaşta olan Yuhannâ'nın bu dönemde çeviride bulunmuş olma ihtimali mümkün görülmemektedir.²⁴ Buna ilave olarak ayrıca Mu'tasım halife

Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 192; Ya'kûbî, *Târih*, 3/209-210. Ammûriye'nin fethi, Taberî'de (ö. 310/923) kendinden önceki yazarlardan farklı olarak 223 (837-838) senesi olayları içerisinde ayrıntılı bir şekilde aktarılmaktadır. Bk. Taberî, *Târih*, 9/57-72. Kronolojik olarak son zikretmek istediğimiz kişi Mesûdî'dir (ö. 345/956). Kendisi diğer tarihçiler gibi eserlerinde Ammûriye'nin, Mu'tasım tarafından fethedildiğini aktarmaktadır. Bk. Mesûdî, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İsrâf* (Bağdat: 1938), 306; Mesûdî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, nşr. Sa'îd Muhammed el-Lehhâm (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1997), 4/49-50.

¹⁹ Gutas, *Yunanca Düşünce*, 122-123.

²⁰ Gutas, *Yunanca Düşünce*, 123.

²¹ İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 242-243.

²² Abdülkerim Özaydın, "Fazl b. Rebî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/274.

²³ Manfred Ullman, kaynak sunmadan onun 161 (777) yılı civarında doğduğunu iddia eder. Fakat bunun hatalı bir tarihlendirme olduğu görülmektedir. Bk. Manfred Ullmann, *Die Medizin im Islam* (Leiden-Köln: Brill, 1970), 112. Aynı şekilde Fuzat Sezgin de onun 160 (760) yılı civarında doğduğunu varsayımında bulunur. Bk. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: Brill, 1967-2015), 3/231.

²⁴ Gutas, *Yunanca Düşünce*, 123; M. Cüneyt Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/582. Konumuz Mu'tasım dönemiyle sınırlı olduğu için Yuhannâ'nın hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgi veremeyeceğiz. Modern çalışmalarda onun hayatı için bk. Yuhannâ b. Mâseveyh, *el-Cevâhir ve sıfâtühâ ve fî eyyi beledin hiye ve şifati'l-gavvâsîn ve't-tüccâr*, nşr. İmâd Abdüsselâm Raûf (Kahire: 1977), neşredenin girişi 10-23; Ullmann, *Die Medizin*, 112-115.

olduğunda Me'mûn'un hastalığına uyguladığı yanlış tedaviden dolayı Yuhannâ ilk zamanlarda sarayda halifenin tabiplik görevinde bulunmamıştır.²⁵ Kaldı ki Ammûriye fethedildiği zaman Mu'tasım'ın saray çevresinde çevirilere hâmilik yapan, halifenin oğlu Ahmed'den sonra ele alacağımız vezir İbnü'z-Zeyyât (ö. 233/847) ve kendisine çok güvendiği mütercimlik görevinde de bulunan tabip Selmeveyh (Selmûye) b. Benân (ö. 225/840-841) yer almaktaydı. Böyle bir tabloda getirtilen eski eserlerin halife Mu'tasım zamanında Yuhannâ tarafından sadece bir kısmının tercüme edilmiş olması iktiza eder. Nitekim bu eserlerin çevrilme sürecinde vezir İbnü'z-Zeyyât'ın hâmilik pozisyonunda bulunması ve hem Selmeveyh'in hem de Yuhannâ'nın isminin, onun mütercimler grubunun içinde yer alması, bu eserlerin İbnü'z-Zeyyât'ın hâmilikindeki grup tarafından tercüme edilmesinin daha sağlıklı bir yaklaşım olacağını düşündürmektedir. Dolayısıyla Yuhannâ'nın Hârûnürreşîd döneminde değil Mu'tasım'ın halifeliği zamanında mütercimlik yaptığı daha açıktır. Ayrıca bu dönemde tercümelere verdiği destekle ön plana çıkan bir diğer isim Kindî'dir. Kindî ve çevresinin de antik dönem çevirilerinde faal bir rol üstlenmesi mezkûr eserlerin onlar tarafından da çevrilebileceğini akla getirmektedir. Fakat Kindî'nin eserlerini kaleme alırken çevirisini en çok kullandığı sîmânın Yuhannâ b. Bıtrîk (ö. 200/815) olması²⁶ ve bu kişinin de Me'mûn döneminde vefat etmesi böyle bir tasvirde bulunmayı mümkün kılmamaktadır.

Mu'tasım döneminde sarayda bilimsel faaliyetin mevcudiyetine dair ele alacağımız bir diğer kişi onun oğlu Ahmed'dir. Halifenin en yakını olması hasebiyle onu ikinci sırada zikrettik. Kendisinin bilimsel faaliyetler ile hem-hal olduğu ifade edilmişti. Ayrıca onu yetiştiren hocası Kindî, Arapların filozofu olarak zikredilmiş ve pek çok alanda onlarca eser telif etmiştir. O, bu çalışmaların çoğunu Ahmed için kaleme almıştır. Ayrıca Kindî'nin mezkûr ilmî faaliyetleri gerçekleştirirken bir yandan da Benû Musâ kardeşler²⁷ ile her açıdan bilimsel bir rekabet içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu rekabet öyle bir dereceye ulaşmıştı ki saray içerisinde Kindî'nin hem talebesi

²⁵ İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 254; Levent Öztürk, *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 200; Labeeb Ahmed Bsoul, *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World* (Switzerland: Palgrave Macmillan 2019), 136-137.

²⁶ Kindî'nin antik dönem filozoflarının eserlerini Yuhannâ b. Bıtrîk'in çevirileri üzerinden okuduğu ifade edilmektedir. Endress, "The Circle of al-Kindî", 55.

²⁷ Dokuzuncu yüzyılda yaşayan Muhammed, Hasan ve Ahmed kardeşlerdir. Babaları Mûsâ b. Şâkir'e nispetle Benû Mûsâ denilmiştir. Bu kardeşler geometri ve astronomi sahasındaki çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bk. Kazım Çeçen - Atilla Bir, "Benî Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/450-451.

hem de hâmişî olan Ahmed'in emriyle İskenderiyeli Pappus'un (ö. 350) mekaniğe dair bir kitabı çevirtilmiş, hemen akabinde saray dışında bilimsel faaliyette aktif bir sima olan Benû Mûsa kardeşler tarafından karşı bir hamle olarak aynı alana dair Heron'a (ö. 70) ait bir eser çevirtilmişti.²⁸ Böylesi rekabetler de bilimsel yoğunluğun artması açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Abbâsî devlet yapısında halifeden sonra gelen en yetkili kişi vezirdir. Bu dönemde Fadl b. Mervân, Ahmed b. Ammâr ve Muhammed b. Abdülmelik İbnü'z-Zeyyât vezirlik görevinde bulunmuş ve İbnü'z-Zeyyât bu görevi Mu'tasım'dan sonra da devam ettirmiştir.²⁹ Kendisi çeviri ve istinsah çalışmaları için her ay iki bin dinar harcamada bulunmuştur. Gerçekleştirilen tercümelemler Grekçe eserlerden oluşmakta ve çeviride dönemin önde gelen doktorları; Yuhannâ b. Mâseveyh (ö. 243/857), Cebrâil b. Buhtîşû' (ö. 213/828), Buhtîşû' b. Cebrâil b. Buhtîşû' (ö. 256/870), Dâvûd b. Serabyûn (ö. 235-236/850 [?]), Selmeveyh b. Benân (ö. 225/840-841), el-Yesû' (ö.?), İsrâil b. Zekeriyâ b. Tayfûrî (ö. III/IX. yüzyılın ikinci yarısı), Hubeyş b. el-Hasan (ö. III/IX. yüzyıl) yer almaktadır.³⁰ İbnü'z-Zeyyât'ın hâmişî olduğu bu çevirmenler grubu ayrıntılı incelendiği zaman Me'mûn döneminden beri çoğunun sarayla da irtibatının bulunduğu hatta İbnü'z-Zeyyât'ın da bu çevirmenlere hâmilik görevine o dönemde başlayıp, vezir olduktan sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki mütercimler grubu arasında yer alan Cebrâil b. Buhtîşû'nun 213 (828) yılında vefatı ve bu dönemin Me'mûn zamanına tekabül etmesi sebebiyle hâmilîğe bu dönemde başlamıştır.³¹ İbnü'z-Zeyyât'ın tercüme yaptırdığı kişilerden Selmeveyh'in Mu'tasım döneminde vefat etmesi bununla beraber çevirmenleri arasında yer alan Dâvûd b. Serabyûn'a Huneyn İshak'ın (ö. 260/873) bu dönemde tercüme yapmasından onun çeviri faaliyetine desteğini Mu'tasım döneminde de sürdürdüğü anlaşılmaktadır.³² Bu bilgilere ilave olarak İbnü'z-Zeyyât adına mütercimler grubu arasında adı zikredilmese de Huneyn'in *Risâletü Ali b. Yahyâ* adlı eserinden anlaşıldığı kadarıyla Huneyn de İbnü'z-Zeyyât'a çevirmenlik yapmış ve onun için *Kitâbu's-Savt (De Voce et Anhelitu)* adlı eseri Arapçaya tercüme etmiştir. Akabinde İbnü'z-Zeyyât bu eseri inceleyip

²⁸ Endress, "The Circle of al-Kindî", 48.

²⁹ Mes'ûdî, *Kitâbü't-Tenbîh*, 308; Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, 4/40.

³⁰ İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 284; Max Meyerhof, "New Light on Hunain Ibn Ishaq and His Period" *Isis* 8/4 (1926), 713-720.

³¹ Modern çalışmalarda Cebrâil b. Buhtîşû'nun hayatı için bk. Ullmann, *Die Medizin*, 109.

³² John C. Lamoreaux-Grigory Kessel, *Hunayn ibn Ishâq on his Galen translations -A parallel English-Arabic text-* (Provo Utah: Brigham Young University Press, 2016), 141.

çevirinin daha anlaşılır olabilmesi için çeşitli tashihlerde bulunmuştur.³³ İbnü'z-Zeyyât'ın hâmilik yaparken bir yandan da eserlerin tashihinde bulunabilecek kadar ilgili olması, hâmlerin salt çeviri yaptırıp onu okumaya başlamadığını, metnin daha sağlıklı hale gelebilmesi için çaba harcadıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

İbnü'z-Zeyyât'ın himaye ettiği bu mütercimler grubunun en önemli yanı, aynı zamanda hâmilik pozisyonunda bulunmalarıdır. Bu mütercim ve aynı zamanda hâmi olarak karşımıza çıkan kişiler, genelde Huneyn b. İshak'a tıp sahasında çeviriler yaptırmışlardır. Huneyn'in, isimleri zikrolunan mütercimler grubundan Yuhannâ b. Mâseveyh'e pek çok tercüme yapmasına burada işaret edilebilir. Bu çevrilen kitapların çoğunluğunu da Galen'in eserleri oluşturmakta, Yuhannâ için tercüme etmiş olduğu eserlerin bir kısmını Arapça bir kısmını da Süryanice çeviriler teşkil etmektedir.³⁴ Ayrıca bunun yanı sıra Huneyn'in Selmeveyh için de Galen'e ait çeşitli eserleri Süryaniceye tercüme ettiği aktarılmaktadır.³⁵ Bu durumda Selmeveyh'in yukarıda zikrolunduğu üzere İbnü'z-Zeyyât'ın mütercimleri arasındayken Arapça çeviriler gerçekleştirdiği, Huneyn'e yaptırdığı çeviriler sayesinde hâmilğe geçince, ona tercüme ettirdiği eserleri Süryanice kaleme aldirttığı îma edilebilir. Bu bilgilere ilave olarak Huneyn'in gerçekleştirmiş olduğu çeviri yöntemini ve başlatmış olduğu geleneği genç yaştaiken hâmi pozisyonunda yer alan mezkûr simaların tavsiyesiyle oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada Me'mûn döneminde mütercimliğe başlayan Huneyn'in genç yaştaiken hocaları pozisyonunda yer alan Selmeveyh ve

³³ Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, 1/179; Lamoreaux, *Hunayn ibn Ishâq*, 55.

³⁴ İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 259. Bu mütercimler grubunun çeviri ağı aşağıda tablo halinde verilecektir.

³⁵ Eyyüp Tanrıverdi, "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü", *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/23 (2007), 113; Bu eserler: *Kitâbu'n-Nabz ilâ Tûsern (Pulse, To Teuthras)*, *Kitâbu ilâ Aġlûkin (Glaucôn)*, *Kitâbu Hiletî'l-bür' (Therapeutic Method)*, *Kitâbu Menfaa'ti'n-Nabz (Usefulness of the Pulse)*, *Kitâbu'l-Âdât (Habits)*, *Kitâbu'l-Menâfi'i'l-A'dâ' (Uses of the Parts of the Body)*, *Kitâbu'l-Edviyeti'l-Müfredre (Simple Drugs)*, *Kitâbu'l-Menî (Sperm)*, *Kitabu Kuve'l-Aġziye (Properties of Foodstuffs)*, *Tefsîru Kitâbi Tügaddimeti'l-Ma'rifeti (Commentary on Prognosis)*, *Tefsîru Kitâbi'l-Havâ' ve'l-Mâ' ve'l-Mevâzi' (Commentary on Air, Water, and Places)*, *Tefsîru Kitâbi'l-Gızâ (Commentary on Nutrition)*, *Fî enne kuva'n-nefsi tâbi'atun li-mizâci'l-beden (That the Faculties of the Soul Follow the Mixtures of the Body)*'dir. Bk. Lamoreaux, *Hunayn ibn Ishâq*, 15, 17, 37, 57, 59, 69, 85, 97, 105. Ayrıca Huneyn'in Selmeveyh için çevirdiği bu eserlerden birkaçının değerlendirmesi için bk. Coleman Connelly, "Hunayn Ibn Ishâq's Conception of His Reading Public According to A Previously Unpublished Letter", *Arabic sciences and philosophy* 30 (2020), 159-189.

Yuhannâ'nın ona çeviriye dair tavsiyeleri misal olarak gösterilebilir.³⁶

Saray yönetiminde yer alan ve bilimsel faaliyetlere destekte bulunan bir diğer sima da Mu'tasım'ın emriyle Dımaşk bölgesinde bir süre valilik yapan Abbâsî komutanı Ebû Dülef Kasım b. İsa'dır (ö. 225/839 [?]). Kendisi şiir ile ilgilenmesinin yanı sıra dönemindeki doktorları etrafında toplayıp onlarla sohbet meclisleri düzenlemekteydi. Ayrıca tabiplerin maddî durumlarını gözeterek onlara yardımda bulunmaya çalışmakta hatta doktorların gerçekleştirmiş oldukları her türlü çalışmaya destek vermekteydi. Ebû Dülef'in etrafında yer alan tabipler arasında Yûsuf b. Salîbâ (ö. ?), Süleymân b. Dâvûd b. Bâbân (ö. ?), Yûsuf el-Kusayr el-Basrî (ö. ?), Bûlus b. Hanûn (ö. ?), Hasan b. Sâlih b. Behle el-Hindî (ö. ?) gibi yirmi küsur doktor yer almaktaydı.³⁷ Saray çevresinin önemli bir komutanı olan Ebû Dülef'in böyle bir faaliyetin içerisine girişmesi halifenin etrafındaki simaların bilimsel gelişime ve entelektüel alakaya göstermiş olduğu ihtimamı ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Başta Halife Mu'tasım olmak üzere Ahmed b. Mu'tasım, İbnü'z-Zeyyât ve Ebû Dülef özelinde görüleceği üzere ele alınan dönemde saraydaki bilimsel faaliyetlere genelde bu şahsiyetlerin öncülük ettiği ortaya çıkmaktadır (Bk. EK-1). Fakat Mu'tasım'ın halifeliği zamanında mezkûr kişiler yanında Hârûnürreşîd ve Me'mûn dönemlerinde bu iki halifenin desteğiyle çeviri ve bilimsel faaliyetlerin gelişiminde kilit rol oynayan Beytülhikme'nin varlığına dair herhangi bir bilgi sunulmamaktadır. Kaldı ki bu kurum hakkında ilk mâlûmatı aktaran Nedîm'in (ö. 385/995 [?]) eserine bakıldığında Beytülhikme'nin sadece Hârûnürreşîd ve Me'mûn dönemiyle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.³⁸ Mu'tasım dönemine gelindiğinde ise Me'mûn sonrası Bağdat'taki halifeliği süresince Beytülhikme ile ne ölçüde bir münasebeti olduğu kaynaklarda geçmemektedir. Bunun yanı sıra başkenti Sâmerrâ'ya taşdıktan sonra saray içerisinde dönemin önde gelen

³⁶ Lamoreaux, *Hunayn ibn Ishâq*, 13-15, 17-19, 37; Tanrıverdi, "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları", 117, 118, 127, 133, 142-143, 148; Connelly, "Hunayn Ibn Ishâq's Conception", 166-173.

³⁷ İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 238; Nedîm, *Fihrist*, 2/360; Levent Öztürk, *İslam Toplumunda Hristiyanlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 658; Ebû Dülef Kasım b. İsa'nın hayatı için bk. J. E. Bencheikh, "al-Kâsım b. 'İsâ" *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1997), 4/718-719; Ahmed Nedim Serinsu, "Ebû Dülef el-İclî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/123.

³⁸ Nedîm, *Fihrist*, 1/13,14,24, 44,51, 2/325-326, 339, 373, 374, 3/215, 234,235, 326; Dimitri Gutas-Kevin Van Bladel, "Bayt al-hikma" *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 2009-2) 133-137.

simalarından Kindî³⁹ ve İbnü'z-Zeyyât'ın⁴⁰ şahsî kütüphanelerinden bahsedilmesi, ancak Beytülhikme'den söz edilmemesi⁴¹ bu kurumun mevcudiyetinin Sâmerrâ'da mevzu bahis olmadığını göstermektedir. Bu durumda çeviri faaliyeti veyâhut bilimsel faaliyetlerin sarayda bir grubun tekelden ziyade gruplar, bunların ya toplu ya da bireysel anlamda entelektüel alakaları ve bunun yanında sarayın ilgisiyle gelişim gösterdiği söylenebilir.

B. Saray ve Çevresine İthaf Edilen Eserler

Bu kısımda ithaf edilen eserler, halifelerin yakınında bulunan ve eser telif etmiş olan kişiler esas alınmak suretiyle kaleme alınacaktır. Dolayısıyla Mu'tasım'ın yakınında bulunan kişilerden başlamak gerekir. Burada da Mu'tasım'ın etrafındaki doktorlar arasında bulunan ve halifeye sunduğu eserle dikkat çeken Yuhannâ'yı ele almak daha uygun olacaktır.⁴² O, bu dönemde saray için bir anatomi kitabı hazırlamıştır. Bu kitabın, devrinde oldukça beğeni gördüğü anlaşılmaktadır. Eserin ismi kaynaklarda aktarılmasa da Galen'in anatomiye dair bilgilerine benzerlik gösterdiği vurgulanmıştır.⁴³

Mu'tasım döneminde sarayda bulunup ilmî faaliyete devam eden bir diğer kişi Ali b. Rabben et-Taberî'dir (ö. 247/861). O, halifenin yakınları arasında yer almış ve onun sayesinde İslâm dinine girmiştir. Rabben et-Taberî, saraya gelmeden önce meşhur *Firdevsü'l-Hikme* eserini yazmaya başlamış, bu dönemde de yazımına devam edip Mütevekil zamanında (232-247/847-861) bu eseri nihayete erdirmiştir.⁴⁴ Bu çalışmanın konumuzla doğrudan bir ilgisi olmasa da ele almış olduğumuz dönem içerisinde yazımına devam edilmesinden dolayı alımladığı kişiler hakkında kısa bir aktarımda bulunmak yerinde olacaktır. Onun iktibasta bulunduğu Grek filozoflar; Hipokrat (ö. M.Ö. 375), Galen (ö. 200), Dioskorides (ö. I. yüzyıl), Pisagor (ö. M.Ö. 500), Demokritos (ö. M.Ö. 370), Aristo (ö. M.Ö. 322), Theophrastos (ö. M.Ö. 287), Batlamyus (ö. 168 [?]), Magnus el-Hımsî (ö. ?) ve

³⁹ Endress, "The Circle of al-Kindî", 47; Peter Adamson, *al-Kindî* (New York: Oxford University Press, 2007), 5.

⁴⁰ İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (İstanbul: Timaş, 2018), 333

⁴¹ Erünsal, *Kitap ve Kütüphâne*, 331.

⁴² Mu'tasım'ın en yakın tabibi Selmeveyh b. Benân'dır. Ayrıca yeri geldiği vakit kendi komutanlarını da ona tedavi ettirmiştir. Bk. İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 234-235; Kiftî, *İhbâru'l-Ulemâ*, 1/280.

⁴³ İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ*, 250.

⁴⁴ Nedîm, *Fihrist*, 3/296-297; Mahmut Kaya, "Firdevsü'l-Hikme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/131-132.

Stephan (ö. VII. Yüzyıl), Antik ve Helenistik dönemde yaşayan simalardır. Hint doktorlarından Charaka (ö. II. yüzyıl), Susruta (ö. ?), Madhava (ö. VIII. yüzyıl) ve Vagbhata'dan (ö. ?) aktarımlar yapmış, İslâm dönemindeyse özellikle hem çağdaşı olduğu hem de saray ve çevresi vasıtasıyla irtibatla bulunduğu Yuhannâ b. Mâseveyh, Huneyn b. İshak gibi İslâm dönemi hekimlerinden istifade etmiştir.⁴⁵

Mu'tasım'ın yakınında bulunan ve oğlu Ahmed'e eğitim veren Kindî, Me'mûn zamanında olduğu gibi bu dönemin de ilmî açıdan oldukça aktif bir simasıdır.⁴⁶ Mu'tasım'ın halifeliği döneminde bizzat halife için felsefe ve savaş aletleri alanlarında eserler telif etmiştir. Bu eserler *Kitâb fi'l-Felsefetü'l-ûlâ*, *Kitâb fi'l-İbâne 'ani'l-İlleti'l-fâ'ilet'il-Karîbe li'l-Kevn ve'l-Fesâd*, *Risâle fi's-Süyûf ve Ecnâsîhâ*'dır.⁴⁷ Kindî, aynı zamanda Mu'tasım'ın oğlu Ahmed'e hocalık yapmış, onun için pek çok eser kaleme almıştır.⁴⁸ Ahmed için felsefe, savaş aletleri ve mûsikî gibi alanlarda telif ettiği eserler şunlardır: *Risâle fi'l-İbâne 'an Sücûdi'l-Cirmi'l-Aksâ ve Tâ'atihî li-llâhi Teâlâ*, *Risâle ilâ Ahmed b. el-Mu'tasım fi Enne'l-Anâsır ve'l-Cirme'l-Aksâ Küriyyetü's-Şekl*, *Muhtasaru'l-Mûsikâ fi Te'lîfi'n-Neğam ve San'ati'l-Ûd*, *Risâle ilâ Ahmed b. Mu'tasım fi Tecvîzi İcâbeti'd-Du'â li-men De'â bih*, *Risâle fi Kemmiyyeti Kütübi Aristâtâlîs ve mâ Yuhtâsu İleyhi fi Tahsîli'l-Felsefe*, *Risâle fi'l-Hîle li-Def'i'l-Ahzân*, *Risâle fîmâ Yutrâhu 'ale'l-Hadîd ve's-Süyûf Hatta lâ Tenselime ve lâ Tekille*.⁴⁹ Kindî ayrıca Ahmed için Plotinus'un *Eneadlar*'ının Arapçaya çevrilen IV-VI. bölümlerine düzenlemelerde bulunmuştur.⁵⁰

Kindî'nin ithaf etmiş olduğu bu risalelerin hangi filozof ve düşünce geleneğinden alındığı hususuna gelecek olursak onun çalışmalarında Stoa, Galenik ve geç dönem Platonculuğa dair öğelerin yanı sıra Platon (ö. M.Ö. 347), Aristo, Plutarkhos (ö. 120), Epiktetos (ö. 135), Proklus (ö. 485),

⁴⁵ Mahmut Kaya, "Firdevsü'l-Hikme", 131; Sezgin, *GAS*, 3/198-199. Kaya, Madhava'nın *Nidana* ve Vagbhata'nın *Ashtangahradaya* adlı eserlerini zühul eseri tabip olarak zikretmiştir.

⁴⁶ Endress, "The Circle of al-Kindî", 46.

⁴⁷ Robert Hoyland ve Brian Gilmour bu eserin neşir, İngilizce tercüme ve değerlendirmesini yapmıştır. Bk. Hoyland, *Medieval Islamic Swords*.

⁴⁸ Nedîm, *Fihrist*, 3/182-195; Sicistânî, *Sivânü'l-Hikme*, 282; Mahmut Kaya, "Kindî", 26/41-58.

⁴⁹ Nedîm, *Fihrist*, 3/184-194; Richard Walzer, *Greek into Arabic*, 176-177. Ayrıca ele aldığımız zaman dilimi özelinde İslâm dünyasında antik dönem filozoflarının fikirleri ve eserlerinin tercüme edilip alınılmasına dair bk. Kindî, *Felsefî Risaleler*; Gerhard Endress - Peter Adamson, "Abû Yûsuf al-Kindî", çev. Rotraud Hansberger, *Philosophy in the Islamic World - volume 1: 8th-10th Centuries*-, ed. Ulrich Rudolph vd. (Leiden-Boston: Brill, 2017), 143-220.

⁵⁰ Peter Adamson-Richard C. Taylor, *İslam Felsefesine Giriş*, çev. M. Cüneyt Kaya (İstanbul: Küre Yayınları, 2008), 24-25.

Afrodiasıslı İskender (ö. II.-III. yüzyıl) ve Yuhannâ Philiponus (ö. VI. yüzyılın ikinci yarısı) gibi filozoflardan da aktarımlar bulunmaktadır. Ayrıca matematiğe dair alanlarda -aritmetik, geometri, astronomi, müzik- Geressalı Nikomakhos (I. yüzyıl) ve Öklid'in (M.Ö. III. yüzyıl) çalışmalarının yanı sıra Batlamyus'tan iktibaslar yer almaktadır. Bu alımlamalar yumağının Arap, İran ve Helenizm sentezine uygun bir yapıda olduğu göze çarpmaktadır.⁵¹ Fakat Gutas onun felsefi düşüncesinde matematiğe özellikle de geometriye daha fazla önem verdiğini düşünmektedir. Ona göre Kindî'nin düşüncesinde kesin bilgiye götüren tek yol geometrik ispat yöntemidir. Böyle bir geleneğin de geç dönem İskenderiye Aristoculuğuna aykırı bir tutum olduğunu, Aristo geleneğinde matematik, teorik felsefenin bir parçası iken Kindî'de Aristo felsefesinin incelenmesi için ön koşul olduğunu öne sürer. Bununla beraber onun bu tutumunun kökeninin Pisagorculuğa dayandığına dair söylemler olduğunu fakat Kindî'nin herhangi bir özel geleneğin takipçisi olmadığını vurgular. Ancak kendisinin bu noktada Proklus'dan etkilendiğine dair tespitlerin mümkün olduğunu, nitekim Proklus'un da hem teorik hem de diğer eserlerinde geometrik yöntemi kullandığına işaret eder. Gutas'a göre böyle bir düşüncenin doğruluğunu kanıtlayacak bilgiler mevcut olmakla birlikte Kindî'nin geometrik ispat yönteminin kökeninin İslâm kelim geleneğinde aranmasının daha sağlıklı olacağını belirtir.⁵² Ayrıca Kindî ile bağlantısı tam olarak bilinmese de tercümelelerdeki dilsel yapılardan dolayı mezkûr antik dönem filozoflarının eserlerinin çevrilip alımlanmasında en önemli konumu Yuhannâ b. Bitrîk'in oluşturduğu düşünülmektedir.⁵³ Böylece çevirilerle birlikte meydana gelen alımlamalar sayesinde önemli filozofların İslâm dünyasında fikirleri tanınmış, bununla birlikte felsefi açıdan yeni düşünce gelenekleri oluşmaya başlamıştır.

Yönetici kesim arasında bu dönemin en aktif simalarından birinin İbnü'z-Zeyyât olduğu belirtilmişti. Kendisine vezirliği döneminde Câhız (ö. 255/869) tarafından kaleme alınan İslâm düşünce geleneğinin önemli eserlerinden *Kitâbü'l-Hayevân* ithaf edilmiştir.⁵⁴ *Kitâbu'l-Hayevân*

⁵¹ Endress, "The Circle of al-Kindî", 53-75; Hümeıra Özturan, *Êthostan Ahlâka -Antik Yunan Ahlâk Literatürünün İslâm Dünyasına İntikali ve Alımlanışı-* (İstanbul: Klasik, 2020), 75-76; Adamson, *al-Kindî*, 8. Batlamyus'un *el-Masectî*'sinin Theon tarafından şerhinin yapıldığı ve bu şerhin Kindî tarafından kullanıldığı hakkında bk. Regis Morelon, "Doğu İslam Dünyasında 8. ve 11. Yüzyıllar Arasında Astronomi", *İslam Bilim Tarihi*, çev. Habip Türker, Cemile İpar, ed. Rüşdi Raşid (İstanbul: Litera Yayıncılık 2006), 44.

⁵² Dimitri Gutas, "Geometry and the Rebirth of Philosophy in Arabic with Al-Kindî" *Islamic Medical and Scientific Tradition*, ed. Peter E. Pormann (Kanada: Routledge, 2011) 4/3-16.

⁵³ Endress, "The Circle of al-Kindî", 55.

⁵⁴ Mustafa Köse, *Câhız ve Mutezile Mezhebindeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 138.

incelendiği vakit içerisinde Aristo'nun hayvanlar ile ilgili kaleme aldıkları ve Hipokrat'ın *Aforizmalar* adlı eserinden alımlamaların mevcut olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵ Câhız'ın İbnü'z-Zeyyât'a ithaf ettiği bir diğer eser de *Risâletü'l-Cid ve'l-Hez'*dir. James Montgomery, risalenin dilinin tıbbî terminoloji içerdiğine ve bunun yanında içerisinde Aristo'dan etkilenimlerin bulunduğu işaret eder.⁵⁶

Sonuç

Çeviri ve bilimsel faaliyetlerin hız kazandığı bir zaman diliminde halifelik görevini yerine getiren Mu'tasım, kendisi okuma yazma hususunda zayıf bir kimse olsa da çevresindeki entelektüel yapı sayesinde bu faaliyetlerin artarak devam etmesine imkân sağlamıştır.⁵⁷ Saray çevresindeki bilim adamlarının ilmî faaliyetlerde serbest bırakılması, vezir ve diğer önde gelen kişiler vasıtasıyla da desteklenmeleri, bu dönemde gerçekleştirilen bilimsel faaliyetlerin Me'mûn dönemindeki seyir üzerine devam etmesine imkân tanımıştır.

Saray çevresi özellikle de halife, bilimsel süreklilik hususunda herhangi bir engel teşkil etmemiş fakat bazı alanların daha da ön plâna çıkıp bazılarının ise bu dönemde saray çevresinde geri plânda tutulmasına neden olmuştur. Bu anlamda saray çevresinde özellikle tıp ön plana çıkmış ve bu alanda da Hipokrat ve Galen tıbbının yoğun bir çeviri faaliyetinin gerçekleştirildiği görülmüştür. Mu'tasım döneminde astronomi ve astroloji saray çevresinde geri planda tutulmuş, Me'mûn dönemindeki astronomi ile ilgilenen bilim insanları ve astrologlar saray çevresinde oldukça itibarlı bir pozisyonda bulunup gözlemler gerçekleştirse de aynı desteği Mu'tasım tarafından görememişler hatta eleştirilmişlerdir. Başta Kindî olmak üzere bu devirde saray ve yönetici kesim için eser telif eden simaların çalışmalarında antik dönem Grek filozoflarının fikirlerinin oldukça geniş bir yer tuttuğu göze çarpar. Böylece zikrolunan filozofların ekseriyetinin eserleri Mu'tasım öncesi

⁵⁵ Endress, "The Circle of al-Kindî", 58; James Montgomery, "Al-Ğâhiz, Falsafa, and Hippocrates Arabicus", *Philosophy and Medicine in the Formative Period of Islam*, ed. Peter Adamson, Peter E. Pormann (London: The Warburg Institu, 2017), 97. H. A. R. Gibb, Câhız'ın *Kitâbu'l-Hayevân*'dan önce *Kitâbü'l-İber ve'l-İtibâr* adlı bir eser kaleme aldığını tespit etmiş ve içerisinde Aristo'nun *De Animalibus*'u ile tıbbâ dair iktibasları açığa çıkarmıştır. Bk. H. A. R. Gibb, "Nizam Delili: Câhız'a Nispet Edilen Mutezilî Bir Eser", çev. Yunus Cengiz, *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen-Ek-i: Klasik ve Çağdaş Metinler*, drl. Recep Alpyağıl (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 1/793-804.

⁵⁶ Köse, *Câhız ve Mutezile*, 135; Montgomery, "Al-Ğâhiz, Falsafa", 95-96. Ayrıca Rabben et-Taberî *Firdevsü'l-Hikme* adlı eserinin girişinde Câhız'ın babasını tıp ve felsefe kitaplarında maharetli bir kimse olarak tanımlar. Bk. Montgomery, "Al-Ğâhiz, Falsafa", 93.

⁵⁷ Gutas, *Yunanca Düşünce*, 124.

bir dönemde tercüme edilmiştir.

Zikredildiği üzere Mu'tasım'ın okuma yazmaya ilgisinin zayıf olması onun bilimsel faaliyetlerde geri planda tutulan bir halife olmasına neden olmuştur. Bu durum da Ammûriye'nin fethi gibi siyasî ve buradan ele geçirilen eserlerin tercümesi gibi önemli faaliyetlerin, İslâm bilim geleneğinde öne çıkan babası Hârûnürreşîd dönemine atfedilmesine neden olmuştur. Ayrıca bu noktada Hârûnürreşîd ve Me'mûn'un halifeliği dönemlerinde Beytülhikme kurumunun gerçekleştirmiş olduğu bilimsel faaliyetler, Mu'tasım döneminde hâmilelerin himayesinde ve onların gözetiminde herhangi bir kurumun tekeli olmadan sürdürülmüştür.

Mu'tasım dönemi çeviri geleneğinde özellikle ön plana çıkan halife destekli bir yapı bulunmasa da saray çevresindeki önemli simaların hâmilik yaparak, bilim adamlarını etraflarında toplayıp her birine fonlarda bulunması, bu sürecin sonraki zamanlarda daha da hızlanmasına olanak tanımıştır. EK-2'de belirtilen tablodan da anlaşılacağı üzere ele alınan dönemde, mütercimlik ve hâmilik pozisyonlarının bazen iç içe geçtiği bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu faaliyette yer alan kişilerin çoğunluğunun Mu'tasım'ın halifeliği sonrasında hayatta olması mezkûr canlılığın sonraki halifelerde daha da yoğun hale geldiğini düşündürmektedir. Bu noktada da kilit konumda yer alan Mu'tasım'dan sonraki halife Vâsık-Billâh ve Mütevekkil dönemlerinin saraydaki bilimsel faaliyetlere katkısının araştırılması gerekir.

KAYNAKÇA

'AMÎD, Tâhir Muzaffer. *The 'Abbâsîd Architecture of Sâmerrâ in The Reign of Both Al-Mu'tasim and al-Mutawakkil*. Edinburgh: Edinburgh Üniversitesi, Doktora Tezi, 1968.

'AMÎD, Tâhir Muzaffer. "Mawzi' Samarra ve Taharriyât al-Mu'tasim". *Sumer* 30 (1974), 171-202.

ADAMSON, Peter - Taylor, Richard C. *İslam Felsefesine Giriş*. çev. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2008.

ADAMSON, Peter. *al-Kindî*. New York: Oxford University Press, 2007.

AHMAD, Labid İbrahim. *The Role of the Turks in Iraq During the Caliphate of Mu'tasim, 218-227 (833-842)*. Manchester: Manchester Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, Doktora Tezi, 1965.

ASİL, Naji. "Medînetü'l-Mu'tasim 'alâ al-Kâtûl: İstikşaf ve İstintac". *Sumer* 3

(1947), 160-170.

- AYALON, David. "The Military Reforms of Caliph al-Mu'tasim: Their Background and Consequences". *Islam and the Abode of War: Military Slaves and Islamic Adversaries*. ed. David Ayalon. 1-39. London: Variorum, 1994.
- BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Futûhu'l-büldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- BENCHEÏKH, J. E. "al-Kâsım b. 'Îsâ". *Encyclopaedia of Islam New Edition*. 4/178-179. Leiden: Brill, 1997.
- BROCKELMANN, Carl. *Geschichte der Arabischen Litteratur - Supplementband-*. 3 Cilt. Leiden: Brill 1937-1942.
- BSOUL, Labeeb Ahmed. *Translation Movement and Acculturation in the Medieval Islamic World*. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2019.
- BULUT, Emrullah. "Kadîm Dünyadan Endülüs'e Bir Bilim ve Kültür Tarihi Klasığı: Tabakâtü'l-ümem" *Felsefe Tıp ve Tarih -Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme-*. ed. Mustakim Arıcı. 119-147. İstanbul: Klasik, 2014.
- BURY, J.B. "Mutasim's March through Cappadocia in A.D. 838". *The Journal of Hellenic Studies* 29/1 (1909), 120-129.
- CONNELLY, Coleman. "Hunayn Ibn Ishâq's Conception of His Reading Public According to A Previously Unpublished Letter". *Arabic sciences and philosophy* 30 (2020), 159-189.
- ÇEÇEN, Kazım - Bir, Atilla. "Benî Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/450-451. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- ÇELEBÎ, İlyas. "Yıldıznâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/546-547. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- DEMİRCİ, Mustafa. *Beytü'l-Hikme -Kuruluşu, İşleyişi ve etkileri-*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- DEMİROĞLU, Elif Taşkan. *Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh ve Dönemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- DİA. "Ammûriye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/79. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- DUMAN, Abdullah. "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (2017), 413-441.

- ENDRESS, Gerhard - Adamson, Peter. "Abū Yūsuf al-Kindī". çev. Rotraud Hansberger. *Philosophy in the Islamic World -volume 1: 8th-10th Centuries-*. ed. Ulrich Rudolph vd. 143-220. Leiden-Boston: Brill, 2017.
- ENDRESS, Gerhard. "The Circle of Al-Kindī: Early Arabic Translations from the Greek and the Rise of Islamic Philosophy". *The Ancient Tradition in Christian and Islamic Hellenism*. ed. Gerhard Endress - Remle Kruk. 43-76. Leiden: Research School CNWS, 1997.
- ERÜNSAL, İsmail E.. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. İstanbul: Timaş, 2018.
- EZVÎB, Ziyâd Z'al Ali. *Hilâfetü'l-Mu'tasimü'l-Abbâsî ve el-Tesaddâ li'l-Müşkilâti'd-Dâhiliyye (218-227/833-842)*. Filistin: Hebron Üniversitesi, Külliyyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans, 2013.
- FORAND, Paul G.. *The Development of Military Slavery Under the Abbasid Caliphs of the Ninth Century A. D. (Third Century A. H.) With Special Reference to the Reigns of Mu'tasim and Mu'tadid*. New Jersey: Princeton Üniversitesi, Doktora Tezi, 1961.
- GIBB, H. A. R.. "Nizam Delili: Câhız'a Nispet Edilen Mutezilî Bir Eser". çev. Yunus Cengiz. *Din Felsefesi Açısından Mutezile Gelen-Ek-i: Klasik ve Çağdaş Metinler*. drl. Recep Alpyağıl. 1/793-804. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- GUTAS, Dimitri- Van Bladel, Kevin. "Bayt al-hikma" *Encyclopaedia of Islam Three*. 133-137. Leiden: Brill 2009-2.
- GUTAS, Dimitri. "Geometry and the Rebirth of Philosophy in Arabic with Al-Kindī". *Islamic Medical and Scientific Tradition*. ed. Peter E. Pormann. 4/3-16. Kanada: Routledge, 2011.
- GUTAS, Dimitri. *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*. çev. Lütfü Şimşek. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- HALÎFE b. HAYYÂT, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât el-Ufurî. *Târîhu halîfe b. hayyât*. nşr. Ekrem Dîyâ el-Umerî. Dımaşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Mü'essesetü'r-Risâle, 1397/1977.
- HAMAMEH, Saleh. "The Uprising of the Peasants in Palestine in the Days of Al-Mu'tasim (227 AH, 842 AD)". *Hamdard Islamicus* 15 (1992), 43-57.
- HAMUDÎ, Khalid Khalil. "Qasr al-Khalifa al-Mu'tasim fi Samarra". *Sumer* 38 (1982), 168-205.
- HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *el-Kavl fî ilmi'n-nucûm*. nşr. Yusuf b. Muhammed es-Sa'îd. Riyad: Dâru Atlas, 1420/1999.

- HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Târîhu Bağdâd*. nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1422/2002.
- HIBRI, Tayeb. "Tabari's Biography of al-Mu'tasim The Literary Use of a Military Career". *Islam-Zeitschrift fur Geschichte und Kultur Des Islamischen Orients* 86/2 (2011), 187-236.
- HOYLAND, Robert G. - Gilmour, Brian. *Medieval Islamic Swords and Sword-making: Kindi's Treatise 'On Swords and Their Kinds'*. Cambridge: Gibb Memorial Trust, 2012.
- İBN CÜLCÜL, Ebû Dâvûd Süleyman b. Hassân el-Endelüsî. *Tabakâtü'l-etibbâ ve'l-hükemâ*. nşr. Fuâd Seyyid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- İBN EBÎ USAYBİA, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. el-Kâsım. *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ*. thk. Nizâr Rıdâ. Beyrût: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. nşr. Servet Ukkâşe. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1413/1992.
- İBNU'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ-Mustafâ Abdulkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İSMAİL, Osman Sayyid Ahmed. "Mu'tasim and the Turks". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29/1 (1966), 12-24.
- İSMAİL, Osman Sayyid Ahmed. *Prelude to the Generals: A Study of Some Aspects of the Reign of the Eighth Abbasid Caliph Al-Mu'tasim Billah (218-227 AH-833-842 AD)*. United Kingdom: Ithaca Press, 2001.
- İSMAİL, Osman Sid Ahmed. *The Reign of Mu'tasim (218-227/833-842)*. Londra: Londra Üniversitesi, Doktora Tezi, 1963.
- JAYYUSI-LEHN, Ghada. "The Caliphate of al-Mu'tasim: Succession or Capture?". *Abbâsid Studies II: Occasional Papers of the School of 'Abbasid Studies Leuven*. ed. John Nawas. 107-118. Leuven-Paris: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2010.
- JAYYUSI-LEHN, Ghada. *The Life And Career Of The Caliph al-Mu'tasim (218-227/833-842): A Problem in Historiography*. Kanada: Toronto Üniversitesi, Yakın ve Orta Doğu Medeniyetleri Bölümü, Doktora Tezi, 2007.
- KAPANŞAHİN, Muhittin. "Mu'tasım Dönemi İsyancıları,". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2007), 341-367.
- KAYA, Cüneyt. "Yuhannâ b. Mâseveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

- Ansiklopedisi*. 43/582. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- KAYA, Mahmut. "Firdevsü'l-Hikme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- KAYA, Mahmut. "Kindî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/41-58. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- KENNEDY, Hugh. *Hilâfet*. çev. M. Murtaza Özeren. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019.
- KİFTÎ, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Ali b. Yusuf. *İhbâru'l-ulemâ bi-ahbâri'l-hukemâ*. nşr. İbrahim Şemsüddîn. 2 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- KİNDÎ, *Felsefî Risaleler*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- KİTAPÇI, Zekeriya. "Büyük Türk Hakanı Kudretli Abbasi Halifesi el-Mutasım, Türklerin Tarihi Orta Doğu Misyonu ve Türkiye'nin Müktesep Hak Meselesi". *Yeni Türkiye* 23/95 (2017), 482-503.
- KÖSE, Mustafa. *Câhız ve Mutezile Mezhebindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- LAMOREAUX, John C.- Kessel, Grigory. *Hunayn ibn Ishâq on his Galen translations -A parallel English-Arabic text-*. Provo Utah: Brigham Young University Press, 2016.
- MEYERHOF, Max. "New Light on Hunain Ibn Ishaq and His Period". *Isis* 8/4 (1926), 685-724.
- MEYERHOF, Max. "On the Transmission of Greek and Indian Science to the Arabs". *Islamic Culture* 11 (1937) 17-29.
- MONTGOMERY, James. "Al-Ğâhiz, Falsafa, and Hippocrates Arabicus". *Philosophy and Medicine in the Formative Period of Islam*. ed. Peter Adamson-Peter E. Pormann. 75-103. London: The Warburg Institu, 2017.
- MORELON, Regis. "Doğu İslam Dünyasında 8. ve 11. Yüzyıllar Arasında astronomi". *İslam Bilim Tarihi*. çev. Habip Türker, Cemile İpar, ed. Rüşdi Raşid. 39-84. İstanbul: Litera Yayıncılık 2006.
- NAWAS, J.A.. "All in the family? Al-Mu'tasım's succession to the caliphate as denouement to the lifelong feud between al-Ma'mun and his 'Abbasid family". *Oriens* 38/1-2 (2010), 77-88.
- NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshâk. *Kitâbü'l-fihrist*. nşr. Eymen Fuâd Seyyid. 4 cilt. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2009.
-

- NORTHEGGE, Alastair. "Askar al-Mu'tasım: the Central City of Samarra". *Beiträge zur Islamischen Kunst und Archäologie*. Ed. Julia Gonnella vd. 4/38-62. Wiesbaden: Reichert Verlag, 2014.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim. "Fazl b. Rebî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/274-275. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir. "Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin "Köle" Olup Olmadığı Meselesi". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 211-230.
- ÖZTURAN, Hümeýra. *Êthostan Ahlâka -Antik Yunan Ahlâk Literatürünün İslâm Dünyasına İntikali ve Alımlanışı-*. İstanbul: Klasik, 2020.
- ÖZTÜRK, Levent. *İslâm Tıp Tarihi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- ÖZTÜRK, Levent. *İslam Toplumunda Hristiyanlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- SÂİD el-ENDELÜSÎ, Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdurrahman. *Kitâbü't-tabakâti'l-ümem*. nşr. Luvîs Şeyho (Louis Cheikho). Beyrut: Matbaatü'l-Kâtûlikiyye, 1912.
- SERİNSU, Ahmed Nedim. "Ebû Dülef El-İclî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/123. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- SEZGİN, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 17 Cilt. Leiden: Brill, 1967-2015.
- SEZGİN, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik*. çev. Abdurrahman Aliy. 5 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayınları, 2008.
- STONEMAN, Richard. "Alexander the Great in the Arabic Tradition". *The Ancient Novel and Beyond*. ed. Stelios Panayotakis vd. 3-21. Leiden: E. J. Brill, 2003.
- ŞAN, Erman. "Mu'tasım-Billâh'ın 223/838 Yılındaki Asia Minor Seferi'nin Hedefi: "Küçük Costantinopolis"". *Cedrus Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* 8 (2020), 547-561.
- ŞENEL, Kübra. "Felsefe-Bilim Tarihi Açısından İbnü'l-Kıftî'nin İhbârü'l-ulemâ bi-ahbârî'l-hükemâ'sı". *Felsefe Tıp ve Tarih -Tabakât Literatürü Üzerine Bir İnceleme-*. ed. Mustakim Arıcı. 212-245. İstanbul: Klasik, 2014.
- ŞENEL, Samet. *Emevîler Döneminde Çeviri Faaliyetleri (661-750)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Târîhu'r-rusul ve'l-*

mülûk ve sîlatu târîh et-Taberî. thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387.

TANRIVERDİ, Eyyüp. "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshâk Ekolü". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 12/23 (Haziran 2007) 93-150.

ULLMANN, Manfred. *Die Medizin im Islam*. Leiden-Köln: Brill, 1970.

ULUIŞIK, Hatice. "İlk Dönem Abbâsî Veliahtları ve Eğitimcileri". *İSTEM* 17/33 (2019), 189-211.

VAISSIÈRE, Etienne de la. "Al-Mu'tasım et l'Ayâdgâr î Jâmâspîg". *Studia Iranica* 48/1 (2019), 113-119.

VIOLLET, H. "Description du palais de al-Moutasim Fils d'Haroun-al-Raschid a Samarra et de quelques monuments arabes peu connus de la Mesopotamie". *Mémoires Presentes par Divers Savants a l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres* 12 (1909), 567-594.

VIOLLET, H. "Le Palais d'al-Mu'tasim, fils d'Haroun-al-Raschid, a Samarra et de quelques monuments arabes peu connus de la Mesopotamie". *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 53/5 (1909), 370-375.

WALZER, Richard. *Greek into Arabic -Essays on Islamic Philosophy-*. Cambridge: Harvard University Press, 1962.

WINKELMANN-LIEBERT, Holger. "Die Mihna im Kalifat al-Mu'tasım.". *Der Islam* 80 (2003), 224-83.

YA'KÛBÎ, Ebû Ya'kûb Ahmed b. İshâk. *Târîh*. 3 Cilt. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 1384/1964.

YILDIZ, Hakkı Dursun. "Mu'tasım'ın Halife Olmasında Türklerin Rolü". *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, 19-29. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

YILDIZ, Hakkı Dursun. *Mu'tasım Döneminde Abbâsî İmparatorluğu (833-842)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1965.

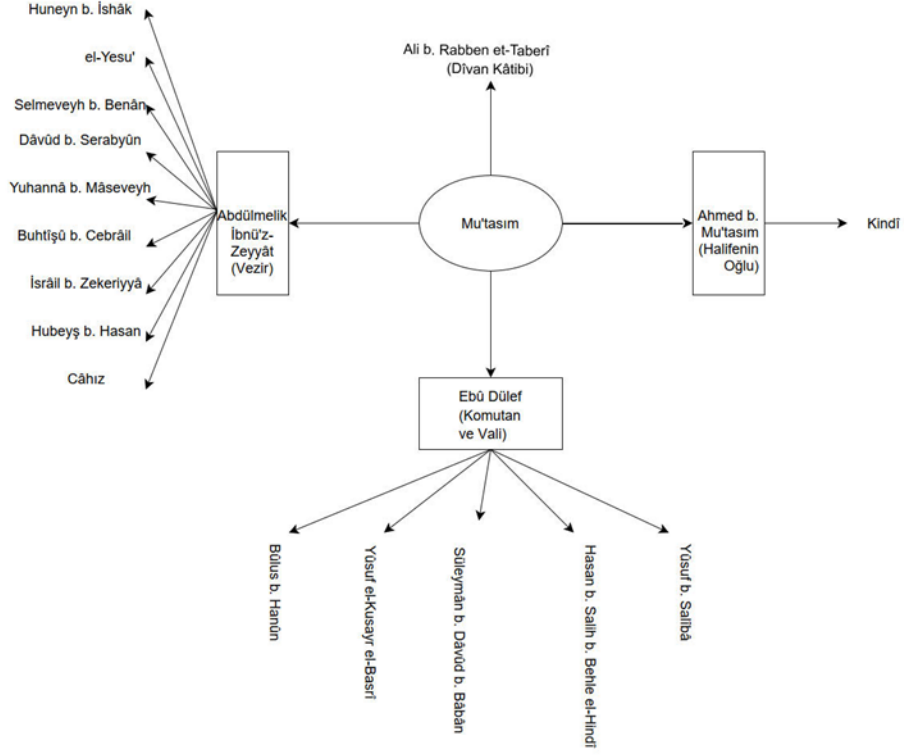
YUHANNÂ b. MÂSEVEYH, *el-Cevâhir ve şîfâtühâ ve fî eyyi beledin hiye ve şîfatü'l-gavvâşîn ve't-tüccâr*. nşr. İmâd Abdüsselâm Raûf. Kahire: 1977.

YÜCESOY, Hayrettin. *Ortaçağ İslâm'ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti*. çev. Ahmet Demirhan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.

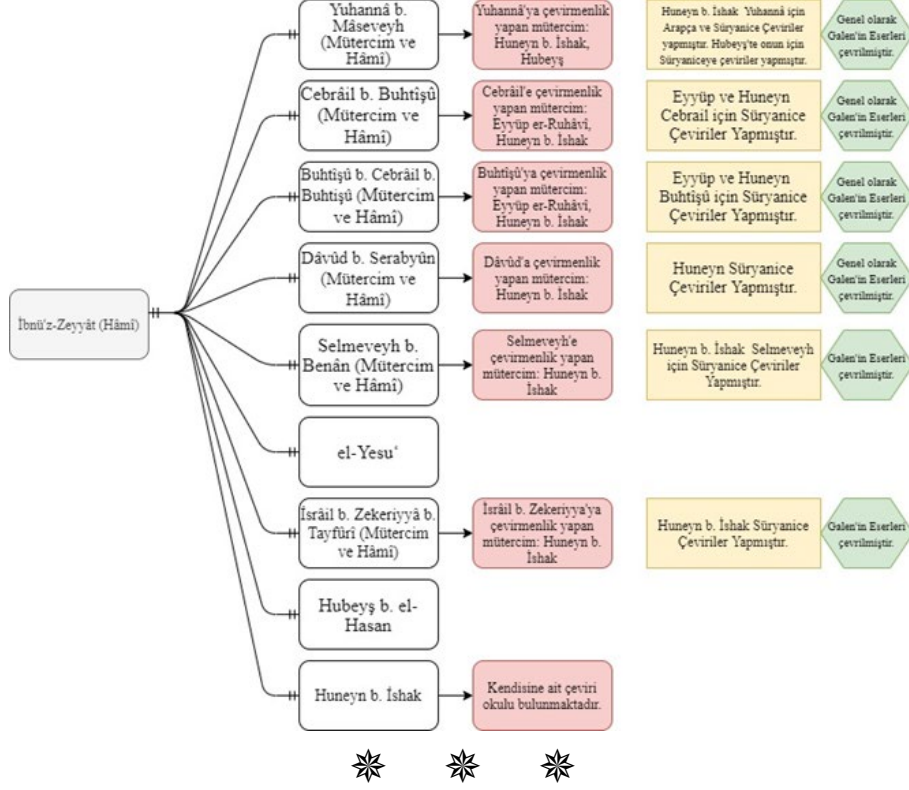

EKLER:

EK-1: Mu'tasım Döneminde Saraydaki Bilimsel Faaliyet Ağı

EK-2: İbnü'z-Zeyyât'ın Çevresindeki Mütercimlerin Çeviri Faaliyetindeki Ağı

SCIENTIFIC ACTIVITIES IN THE PALACE DURING THE 'ABBĀSID CALIPHATE AL- MU'TAŞIM Bİ'LLĀH (218-227/833-842)

 Samet ŞENEL^a

 Levent ÖZTÜRK^b

Extended Abstract

Muslims by the end of the period of Four Rightly Guided Caliphs (11-41/632-661) and the Umayyads (41-132/684-750) had gain rule over vast lands and became custodian over scientific heritage of the ancient world. It's believed the reign of the Umayyads referred to as the Marwanids marks the beginning of the scientific development during this period. Translation and copyright works, which gained intensity with the 'Abbāsīd period, reached a peak and a wide audience during al-Ma'mūn (198-218/813-833). In the al-Mu'taşīm (218-227/833-842) time, these activities was excluded from the hand of the caliph and started to be administered by the groups around the palace. Prince Aḥmad, vizier Muḥammad b. 'Abd al-Malik ibn al-Zayyāt (d. 233/847) and the army commanders took control of this activity.

Vizier Ibn al-Zayyāt was the person who was at the center of translation activities in the palace during this period. He ensures the continuation of translation movement by gathering the leading physicians of the period around him and bestowed them the required support and trust. These Physicians are Yuḥannā ibn Māsawayh (d. 243/857), Bukhtīshū' b. D̲jibrīl b. Bukhtīshū' (d. 256/870), David b. Serapion (d. 235-236/850 [?]), Salmawayh ibn Bunān (d. 225/840-841), al-Yasu' (?), Isrāel ibn Zakarīyā ibn Tayfūrī (d. III/IX. Mid-century), Ḥubaysh b. al-Ḥasan (d. III/IX. the century) and Ḥunain b. Ishāḳ (d. 260/873). These doctors like Huneyn, had the translators and translated works around them. They served as judges and helped the activity to spread and develop.

The one most crucial issue in translation activities in the al-Mu'taşīm period

^a Ph.D. Student, Sakarya University, senelsmt@gmail.com

^b Prof., Sakarya University, leventozturk@outlook.com

is the conquest of Ammūriye and who translated the works brought to the Islamic world from this city. When we refer to Ṭabaḳāt concerning this issue its metioned that the translations activity during the period of Hārūn al-Rashīd (d. 193/809) were done by Yuḥannā ibn Māsawayh. Unfortunately, this erroneous message is understood to be shared through the channel of Ibn Djuldjul (d. 384/994 [?]). That being said it's clearly understood that caliph Mu'taşim was a weak person in terms of literacy in translation activity. Therefore, the fact that he was not a boss in translation movement caused the conquest of 'Ammūriya and the translation of the works brought from here to be attributed to the period of his father, who was in contrary an authority and patron of this activity. However, when the history books are examined and sruitnized, it is seen that 'Ammūriya was conquered during the al-Mu'taşim period. In addition to this, it's also understood that the works brought from 'Ammūriya were not actually translated by Yuḥannā, who was a child during the reign of Hārūn al-Rashīd, but by the translators around and under the leadership of vezir ibn al-Zayyāt.

Although caliph Mu'taşim was considered as poor in regard to reading and writing he was superb in gathering the intellectual figures of the period around himself. As a matter of fact, al-Kindī (d. 252/866) one of his close companions, wrote several works for him in such areas as philosophy and tools of war. Mu'taşim made his son Aḥmad to received education from the then prominent Philosopher Kindī. Aḥmad later a becon of intellectual activities in the palace. And due to the fact that he received his education from Kindī, he had interest in a wide range of scientific fields like his teacher. Consequently, he made his teacher to translate and copy many works, especially philosophy and music for him.

Another important issue regarding scientific activities during the Mu'taşim period was the very minimal indulgence of the commanders around the palace with these scientific activities. They were only solemnly concerned with the protection of the state and war. It is vividly noticed that they established cordial relations with doctors during this period. The activity of the prominent commander Abū Dulaf (d. 225/839 [?]) to candidly Organized conversation councils with physicians and supported them financially is plausible at this point, in addition, his financial donation to physicians help them copy many works. Which in one way shows his continuous support for the development of scientific activities. Otherwise the presence of twenty or so doctors around him reveals that he has made an important contribution to the advancement of scientific development during this time.

The most disturbing question regarding scientific activities in the palace during the Mu'taṣīm period is the obscured nature of the existence of the Bayt al-hikmah. Considering the view of an-Nadīm (d. 385/995 [?]) and Dimitri Gutas's on this issue - who provided us with the first information about the existence of this institution - It is not possible to speak of any affirmative evidence on its existence. However, what was initially provided by this institution was equally provided by individuals under the leadership of faces such as Aḥmad b. Mu'taṣīm, ibn al-Zayyāt and Abū Dulaf during the Mu'taṣīm period. Thanks to these bosses, even though Mu'taṣīm remained in the background in scientific activities, scientific development maintained and continued its intensity as in the period of Ma'mūn.

Keywords: Islamic History, 'Abbāsīds, al-Mu'taṣīm, Translation Movements, Bayt al-Ḥikma.

